

سشناسه	: اعرافی، علیرضا، ۱۳۳۸-
عنوان و نام پدیدآور	: حوزه علمیه: (جیستی / گذشته / حال / آینده) / علیرضا اعرافی؛ تدوین محمد آزادی.
مشخصات نشر	: قم : موسسه اشراق و عرفان، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهري	: ۷۰۴ ص.
فروست	: نشرموسسه اشراق و عرفان؛ ۲۳.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۵۶۹۱-۲۰-۰۴۰۰۰.
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
پادداشت	: کتابنامه: ص. ۶۸۱ - ۷۰۳؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	: حوزه‌های علمیه
موضوع	: Islamic theological seminaries*
موضوع	: حوزه‌های علمیه -- هدف‌ها و نقش‌ها
موضوع	: Islamic theological seminaries -- Aims and objectives*
موضوع	: حوزه‌های علمیه -- تاریخ
موضوع	: Islamic theological seminaries -- History
شناسه افزوده	: آزادی، محمد، ۱۳۶۷-
رده بندی کنگره	: BPV/۴/۶الف۶
رده بندی دیوبی	: ۲۹۷/۰۷۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۲۱۷۷۶۷

حوزه علمیه

چیستی / گذشته / حال / آینده

علیرضا اعرافی

حوزه علمیه

چیستی، گذشته، حال و آینده

علیرضا اعرافی

تدوین	محمد آزادی
ناشر	موسسه اشراق و عرفان
ویراستار	سید سجاد علوی
امور هنری	حمید بهرامی
نوبت و تاریخ چاپ	اول / بهار ۱۳۹۵
لیتوگرافی، چاپ و صحافی	سازمان چاپ اسراء
شمارگان	۱۵۰۰ نسخه
قیمت	۴۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای موسسه اشراق و عرفان محفوظ است

ISBN : 978-600-95691-2-0

www.eshragh-erfan.com
info@eshragh-erfan.com

تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۰
نماير: ۰۲۵-۳۷۷۷۴۸۵۴۱

آدرس: ایران، قم، خیابان معلم، کوچه ۸، کوچه شهید محقق، پلاک ۵۹

کanal تلگرام: @EshraghErfan

فهرست مطالب

۱۵.....	سخن مؤسسہ
۱۷	مقدمہ
بخش اول: چیستی حوزہ علمیہ / ۲۳	
فصل اول: تعریف و ماهیت حوزہ علمیہ ۲۵	
۱. تعریف لغوی روحانی و حوزہ علمیہ ۲۵	۱
۲. تعریف اصطلاحی روحانی و حوزہ علمیہ ۲۶	۲
۱-۱. اصطلاحات روحانیت ۲۷	۲
۲-۱. اصطلاح حوزہ از حیث سازمانی ۲۸	۲
۳. ماهیت حوزہ علمیہ ۲۹	۳
۴-۱. ضرورت شناخت هویت و چیستی حوزہ ۲۹	۳
۴-۱-۱. لزوم شناخت هویت حوزہ برای احیای رسالت‌ها و کارکردها ۳۰	۳
۴-۱-۲. لزوم شناخت هویت حوزہ برای تعالیٰ امت اسلامی ۳۵	۳
۴-۲. لزوم صیانت از هویت و چیستی حوزہ ۳۵	۳
۴-۳. هویت و ماهیت حوزہ ۳۷	۳
۴-۳-۱. عناصر و اركان هویت و ماهیت حوزہ علمیہ ۳۸	۳
۴-۳-۲. بررسی مقومات حوزہ علمیہ از دیدگاه آئینہ نظر ۴۰	۳

■ حوزه علمیه ■

۴۲	۳-۳-۳ . بررسی چیستی حوزه از منظر فقهی
۴۵	فصل دوم: رسالت و کارکرد حوزه علمیه
۴۶	۱. تمدن سازی اسلامی
۴۶	۱-۱. ضرورت بازسازی تمدن اسلامی برای مقابله با غرب
۴۹	۱-۲. شرایط بازسازی تمدن اسلامی
۴۹	۱-۳. بررسی سابقه و ظرفیت حوزه در تمدن اسلامی
۴۹	الف: حوزه های دینی؛ حافظ تمدن اسلامی
۵۰	ب: ظرفیت تمدن سازی حوزه ها
۵۳	ج: مراحل بازسازی تمدن اسلامی درون حوزه
۵۴	۲. نقش حوزه در عرصه تمدن سازی
۵۵	۱-۱. نقش تبلیغی و هدایتی
۵۶	۱-۱-۱. معنای تبلیغ
۵۶	۱-۱-۲. اهمیت تبلیغ در دنیای معاصر
۵۸	۱-۲-۱. بررسی نقش تبلیغ با توجه به سیره ائمه اطهار
۶۳	۱-۲-۲. عوامل موفقیت طلاب در تبلیغ
۷۵	۱-۲-۳. تبلیغ در دنیای معاصر
۷۷	۲-۱. نقش اخلاقی و تربیتی
۷۸	۲-۱-۱. رابطه تعلیم و تربیت
۷۹	۲-۱-۲. ضرورت و اهمیت تربیت
۹۶	۲-۲-۱. اهداف حوزه در زمینه اخلاق و تربیت
۹۷	۲-۲-۲. مقدمات لازم جهت گسترش تربیت اخلاقی
۱۰۶	۳-۱. نقش تحقیقی و اجتهادی
۱۰۶	۳-۲. ضرورت و اهمیت پژوهش در حوزه
۱۱۰	۳-۳-۱. اجتهاد، رسالت حوزه
۱۱۰	۳-۳-۲. اجتهاد، رسالت حوزه

■ فهرست مطالب ■

۱۳۲	۳-۳-۲ . راههای موفقیت حوزه در پژوهش
۱۳۶	۴-۳-۲ . قم، پایگاه علم و تحقیق دینی در دنیای معاصر
۱۳۷	۴-۲ . نقش سیاسی و اجتماعی
۱۳۸	۱-۴-۲ . مسئولیت‌های محوری حوزه
۱۳۹	۲-۴-۲ . مسئولیت سیاسی و اجتماعی حوزه در طول تاریخ
۱۴۰	۳-۴-۲ . مسئولیت سیاسی و اجتماعی حوزه
۱۴۱	۴-۴-۲ . قرائات مختلف از مکتب اسلام
۱۴۳	۵-۴-۲ . نقش حوزه در مدیریت جامعه
۱۴۴	۶-۴-۲ . نقش حمایتی و خدماتی حوزه
۱۴۴	۵-۲ . نقش فرهنگی
۱۴۵	۱-۵-۲ . بررسی وضعیت فعلی فرهنگ در ایران
۱۴۷	۲-۵-۲ . افق آینده مسائل فرهنگی در ایران
۱۴۸	۳-۵-۲ . لزوم هماهنگی میان دستگاه‌های فرهنگی کشور
۱۴۹	۴-۵-۲ . تهدیدات موجود در عرصه فرهنگ
۱۵۳	۶-۲ . نقش تعلیمی
۱۵۴	۱-۶-۲ . علوم حوزوی
۱۹۷	۲-۶-۲ . سایر علوم (علوم غیرحوزوی)
۲۳۳	۳-۶-۲ . توصیه‌هایی به طلاب در زمینه تعلم و تربیت
۲۳۷	جمع‌بندی
۲۳۹	فصل سوم: تعاملات و ارتباطات
۲۳۹	۱. نسبت حوزه با قرآن و حدیث
۲۴۱	۱- . جامعیت قرآن در تشریع و تکوین
۲۴۲	۲- . نکاتی در شرایط جامعیت کلام
۲۴۴	۳-۱ . قرآن؛ عالی‌ترین تجلیگاه خداوند علیم و قدیر

■ حوزه علمیه ■

۴-۱. قرآن؛ محور فکر و اندیشه ۲۴۶
۵-۱. وظایف حوزه‌های علمیه نسبت به قرآن کریم ۲۴۶
۶-۱. استشفای طلاب به قرآن کریم ۲۴۹
۷-۱. بازگشت به قرآن در پرتو انقلاب اسلامی ۲۵۳
۲. نسبت حوزه با مردم ۲۵۴
۲-۱. نسبت حوزه با مردم در دید کلی ۲۵۴
۲-۲. نسبت حوزه با مردم جهان ۲۵۷
۳-۲. نسبت حوزه با امت اسلامی ۲۶۰
۱-۳-۲. وحدت ۲۶۰
۲-۳-۲. بیداری اسلامی ۲۷۰
۴-۲. نسبت حوزه با مردم ایران ۲۷۵
۳. نسبت حوزه با حکومت ۲۷۶
۱-۳. انواع الگوهای استقلال حوزه از حکومت ۲۷۶
۲-۳. نسبت حوزه با انقلاب اسلامی ۲۷۸
۱-۲-۳. انقلاب اسلامی؛ برخاسته از حوزه ۲۷۸
۲-۲-۳. تأثیرات انقلاب اسلامی بر حوزه ۲۷۹
۳-۲-۳. شاخص‌های انقلاب اسلامی ۲۸۲
۴-۲-۳. مسئولیت حوزه در مقابل انقلاب اسلامی ۲۸۶
۴. نسبت حوزه با دانشگاه ۲۸۹
۱-۴. منظور و مراد از عنوان وحدت ۲۸۹
۲-۴. ضرورت وحدت حوزه و دانشگاه ۲۹۰
۳-۴. دوره‌های مختلف بحث ارتباط حوزه و دانشگاه ۲۹۱
۴-۴. چالش‌های وحدت حوزه و دانشگاه ۲۹۲

■ فهرست مطالب ■

۴-۵. موانع توفیق وحدت حوزه و دانشگاه.....	۲۹۲
۴-۶. پیش‌فرض‌های لازم برای تعامل صحیح حوزه و دانشگاه.....	۲۹۳
۴-۷. اقدامات لازم برای شکل‌گیری وحدت حوزه و دانشگاه.....	۲۹۴
۴-۸. اسلامی‌کردن دانشگاه.....	۲۹۶
۵. نسبت حوزه با سایر ادیان، فرق و مذاهب.....	۲۹۸
۵-۱. نسبت حوزه با سایر فرق اسلامی	۳۰۰
۵-۲. نسبت حوزه با مسیحیت و سایر ادیان ابراهیمی	۳۰۰
۶. نسبت حوزه با رسانه.....	۳۰۱
۶-۱. اهمیت و ضرورت بهره‌گیری از رسانه.....	۳۰۱
۶-۲. پیشینه تاریخی هویت رسانه‌ای حوزه.....	۳۰۳
۶-۳. حوزه و تلاش‌های جدید در عرصه رسانه	۳۰۴
۶-۴. رویکردهای حضور حوزه در عرصه رسانه	۳۰۵
۶-۵. نکات قابل توجه حوزه در این زمینه	۳۰۶

بخش دوم: گذشته حوزه علمیه/ ۳۱۳

۳۱۵.....	مقدمه
فصل اول: تحولات تاریخی حوزه‌های شیعه	۳۱۹
۱. سیاستاریخی حوزه‌های علمیه از منظر جغرافیایی	۳۱۹
مقطع اول؛ خاستگاه و ریشه‌های حوزه علمیه شیعی	۳۲۰
مقطع دوم؛ از عصر غیبت تا قرن پنجم	۳۲۱
مقطع سوم؛ گسترش علمی و جغرافیایی حوزه‌های شیعی	۳۲۳

■ حوزه علمیه ■

٣٢٦.....	مقطع چهارم؛ رشد چشمگیر حوزه علمی ایران
٣٢٧	مقطع پنجم؛ حوزه‌های شیعی در ایران و قم جدید
٣٢٨	مقطع ششم؛ تحولات حوزه قم پس از انقلاب
٣٢٩.....	تحولات در حوزه علوم و نظام آموزشی و پژوهشی
٣٣٩.....	۲. مسیر تحول علمی حوزه‌های شیعه
٣٣٩	دوره اول: شکل‌گیری اولیه حوزه‌ها
٣٣٩	دوره دوم: انساط نخستین حوزه‌ها
٣٣٩	دوره سوم: قبض و درهم کشیدگی حوزه‌ها
٣٤٠.....	دوره چهارم: انساط ثانویه حوزه‌ها
٣٤٠.....	۱. طرح فلسفه
٣٤١.....	۲. مباحث جدید اجتماعی و فرهنگی
٣٤١.....	۳. حرکت به سمت علوم انسانی و اجتماعی
٣٤٢.....	۴. ورود علوم با هویت خاص به خاستگاه دینی و معرفت اسلامی
٣٤٢	۳. سیر تاریخی دو جریان حدیثی- اجتهادی
٣٤٣	۳-۱. نمودها و تجلیات این دو گرایش و رویکرد در عامه
٣٤٦	۳-۲. نمودها و تجلیات این دو گرایش و رویکرد در خاصه
٣٥٧.....	فصل دوم: ویژگی‌های حوزه در طول تاریخ
٣٥٨.....	۱. ویژگی دانش‌ها و تحقیقات حوزوی
٣٦٥.....	۲. ویژگی‌های نظام تعلیم و تربیت حوزوی
٣٦٦	۳. ویژگی‌های سیاسی- اجتماعی حوزه
٣٧١.....	۴. ویژگی‌های مدیریتی و ساختاری حوزه
٣٧٤.....	۵. ویژگی‌های اخلاقی

بخش سوم: وضعیت کنونی حوزه علمیه ۳۷۷

۳۷۹	مقدمه
۳۸۱	فصل اول: نقاط قوت حوزه علمیه
۳۸۱	۱. نظام آموزشی
۳۸۱	۱-۱. امتیازات نظام آموزشی حوزه
۳۸۹	۱-۲. تفاوت‌های نظام آموزشی جدید و قدیم حوزه
۳۹۱	۲. نظام تربیتی و فرهنگی
۳۹۲	۳. بعد سیاسی و اجتماعی
۳۹۵	۴. نظام پژوهشی
۳۹۵	۴-۱. آرمان حوزه در عرصه پژوهش
۳۹۸	۴-۲. پیشرفت در پژوهش‌های حوزوی
۳۹۹	۵. دیگر ذخایر ارزشمند حوزه‌های علمیه
۴۰۱	فصل دوم: آسیب‌شناسی حوزه علمیه
۴۰۱	۱. مدیریت
۴۰۹	۲. علوم حوزوی
۴۰۹	۲-۱. آسیب‌شناسی کلی علوم حوزوی
۴۱۰	۲-۲. آسیب‌شناسی دانش فقه
۴۱۱	۳-۲. آسیب‌شناسی علوم عقلی
۴۱۳	۴-۲. آسیب‌شناسی علوم انسانی
۴۱۸	۵-۲. آسیب‌شناسی نظام آموزشی
۴۳۱	۶-۲. آسیب‌شناسی نظام تربیتی و فرهنگی
۴۳۱	۶-۲-۱. دو منظر برای نقد وضعیت تربیتی- اخلاقی حوزه
۴۳۲	۶-۲-۲. لزوم حاکم بودن روح اخلاقی و عرفانی بر نظام آموزشی

■ حوزه علمیه ■

۳-۶-۲. موانع رسیدن به اهداف روانیت در جامعه.....	۴۳۲
۷-۲. آسیب‌شناسی نظام تبلیغی.....	۴۳۶
۱-۷-۲. ضعف علمی و عدم پیشرفت مبلغان	۴۳۶
۲-۷-۲. نیاز به ارائه چهره منطقی و عقلانی از اسلام و تشیع	۴۳۷
۳-۷-۲. ضرورت توجه به علمی شدن تبلیغ و روش‌های جدید تبلیغی ...	۴۳۷
۴-۷-۲. تهدید میل به ماندگاری و عدم هجرت	۴۴۱
۵-۷-۲. انفعال و خودباختگی در برابر فرهنگ‌های دیگر.....	۴۴۲
۸-۲. آسیب‌شناسی نظام پژوهشی.....	۴۴۲
الف: ضرورت آسیب‌شناسی وضعیت کنونی تحقیق در حوزه.....	۴۴۲
ب: ضعف‌ها و آسیب‌های موجود در عرصه پژوهش	۴۴۳
ج: وضعیت پژوهش‌های حوزوی نسبت به سایر مراکز علمی	۴۵۸
۹-۲. آسیب‌شناسی ابعاد سیاسی و اجتماعی	۴۵۹
۱-۹-۲. تفرقه و اختلاف	۴۵۹
۲-۹-۲. تهدیدات بین المللی.....	۴۶۱
۳-۹-۲. غفلت از شناخت دشمنان و رقبا	۴۶۵
۴-۹-۲. همراه‌بودن کامل عقلانیت و انقلابی‌گری و اخلاق و سیاست....	۴۷۵
۵-۹-۲. فاصله‌گیری از انديشه‌های امام و رهبری	۴۷۵
۶-۹-۲. مقاومت در برابر هرگونه تحول	۴۷۵
۷-۹-۲. القای حس تقابل بین رهبری و مرجعیت	۴۷۶
۸-۹-۲. خطر جریان سنتی گریزان از نظام و انقلاب	۴۷۶
۹-۹-۲. پرورش افرادی جدا از توده‌های مردم	۴۷۶
۱۰-۹-۲. خطرهای متوجه منزلت روانیت.....	۴۷۶
۱۱-۹-۲. ضعف انسجام در جریان‌های همسو با نظام	۴۷۷
۱۲-۹-۲. کاستی‌ها در ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی طلاب	۴۷۷

■ فهرست مطالب ■

۱۳-۹-۲	فقدان شناخت جامع از جهان معاصر.....	۴۷۷
۱۴-۹-۲	فقدان مطالعات درخصوص آسیب‌شناسی، نیازمنجی و اولویت‌گذاری .	۴۷۹
۱۵-۹-۲	فقدان نقشه جامع و نقشه راه و سند فرآیند.....	۴۷۹
فصل سوم: فرصت‌های پیش روی حوزه.....		۴۸۷
۱	رشد حوزه دردهه‌های گذشته	۴۸۷
۲	ارتباط حوزه با رسانه‌های جدید	۴۸۷
۳	انقلاب شکوهمند اسلامی و درخشش آن در جهان معاصر.....	۴۸۸
۴	فرصت‌های به دست آمده در عرصه جهانی	۴۸۸
۵	فرصت‌های به دست آمده در کشورهای مختلف	۴۸۹
۱-۵	۱. آسیا.....	۴۸۹
۲-۵	۲. آفریقا	۴۹۰
۳-۵	۳. آمریکا و اروپا.....	۴۹۱
بخش چهارم: تحول حوزه علمیه / ۴۹۳		
مقدمه		۴۹۵
۱	نکته نظرات مقام معظم رهبری مدظلمه‌العالی در زمینه تحول حوزه‌ها	۴۹۶
۲	لزوم تحول در ساختارها و برنامه‌ها.....	۴۹۷
طرح تحول حوزه.....		۴۹۹
۱	اهمیت و ضرورت مدیریت کارآمد و قوی	۴۹۹
۲	أصول و مبانی	۵۰۵
۱-۲	۱. کلیات	۵۰۵
۲-۲	۲. محتوا، برنامه‌ریزی و روش‌ها	۵۲۰
۳-۲	۳. مدرس و طلبه	۵۲۴

■ حوزه علمیه ■

۵۲۶.....	۴-۲ . مدیریت و تشکیلات
۵۲۶	۳ . خطوط کلی و برنامه ها
۵۲۶.....	۱-۳ . ساختار و تشکیلات حوزه
۵۲۷	۱-۱-۳ . اقدامات مورد نیاز
۵۲۸	۲-۱-۳ . ضرورت همکاری با مدیریت ها
۵۴۳	۲-۳ . جذب و گرینش
۵۴۴	۳-۳ . آموزش و تربیت
۵۴۵	۱-۳-۳ . درهم تنیدگی نظام آموزشی و نظام تربیتی
۵۴۶.....	۲-۳-۳ . اصول تربیت دینی و برنامه ریزی درسی
۵۵۶.....	۳-۳-۳ . متغیرهای تربیت دینی و برنامه ریزی درسی
۵۵۹.....	۴-۳-۳ . سیاست های آموزشی و تربیتی و فرهنگی
۶۲۱	۴-۳ . تحقیق
۶۲۲	۱-۴-۳ . سیاست های پژوهشی
۶۴۶.....	۲-۴-۳ . اقدامات لازم برای ساماندهی به وضعیت کنونی پژوهش
۶۴۹.....	۳-۴-۳ . قلمروهای جدید در ساحت علمی و پژوهش های دینی
۶۵۲.....	۵-۳ . تبلیغ
۶۵۳	۱-۵-۳ . سیاست های اساسی درباره تبلیغ حوزوی
۶۷۴	۶ . حوزه های شهرستان ها
۶۷۴	۷-۳ . امور مالی، اداری و تدارکات
۶۷۷	۸-۳ . سیاست و اجتماع
۶۸۱.....	كتابنامه

مقدمه

«اللَّهُمَّ ارْحَمْ خُلَفَائِي ثَلَاثَ مَرَاتٍ قِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَنْ خُلَفَاؤُكَ قَالَ الَّذِينَ يَا شَوَّنَ مِنْ بَعْدِي وَيَرُونَ أَخَادِيشِي وَسُتْتِي»^۱

امیرالمؤمنین علیه السلام فرماید: رسول الله ﷺ فرمود: «خدایا! جانشینان مرا حمت کن.» و این سخن راسه بارتکار فرمود. پرسیده شد که ای پیغمبر خدا! جانشینانت چه کسانی هستند؟ فرمود: کسانی که بعد از من می‌آیند و حدیث و سنت مرانقل می‌کنند و آن را پس از من به مردم می‌آموزنند.

پس از پایان سلسله انبیا و غیبت آخرين سلاله پاک ائمه معصومین علیهم السلام از فقهاء و روحانیون به جانشینان ورثه این تبار پاک یاد می‌شود و با توجه به احادیث مختلف، این طور برداشت می‌شود که نبی گرامی اسلام و ائمه اطهار، فقهاء و محدثین را به جانشینی خود منصوب کرده‌اند. ایشان برای معرفی وراث خویش، تعبایر جالبی به کار برده‌اند. ما، در اینجا به تبیین چند حدیث که در آن به مقام و منزلت فقهاء و محدثین اشاره شده است، می‌پردازیم:

«سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ علیه السلام يَقُولُ: إِذَا مَاتَ الْمُؤْمِنُ، بَكَثَ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ وَيَقَعُ الْأَرْضُ، الَّتِي كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَيْهَا، وَأَبْوَابُ السَّمَاءِ، الَّتِي كَانَ يَصْعَدُ فِيهَا

۱. بحار الانوار، ج ۲، ص ۱۴۵.

بِأَعْمَالِهِ، وَلُئِمَ فِي الْإِسْلَامِ لُئِمَّهُ لَيْسَدُهَا شَيْءٌ؛ لِكُنَّ الْمُؤْمِنِينَ الْفَقَهَاءَ حُصُونُ الْإِسْلَامِ
كَحِضْنِ سُورِ الْمَدِيْنَةِ لَهَا»؛^۱

از امام موسی بن جعفر الصادق علیه السلام شنیدم که می فرمود: هرگاه مؤمن [یا فقیه مؤمن]
بمیرد، فرشتگان و قطعات زمینی که برآن به پرستش خدا برمی خاسته و درهای آسمان
که با اعمالش بدان فرامی رفته است، براو می گریند و در [دز] اسلام شکافی پدیدار
خواهد شد که هیچ چیزان را ترمیم نمی کند؛ زیرا فقهای مؤمن، دژهای اسلام اند و برای
اسلام نقش حصار مدینه را برای مدینه دارند.

عن محمد بن محمد بن عاصم، عن محمد بن يعقوب، عن إسحاق بن يعقوب،
قال: سأله محمد بن عثمان العمري أن يصل لى كتاباً قد سأله فيه عن مسائل
اشكال على. فورد التوقع بخط مولانا صاحب الزمان علیه السلام: «اما ما سألك عنه. أرشدك
الله و بتنا (إلى ان قال) و أما الحوادث الواقعه، فازجعوا فيها الى رواة حديثنا. فلأنهم
حُججٍ عَلَيْكُمْ وَأَنَا حُجَّةُ اللَّهِ. وَأَمَا مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ الْعُمَرِيَّ، فَرَضَ اللَّهُ عَنْهُ وَعَنْ أَبِيهِ،
فَإِنَّهُ مُقْتَىٰ وَكِتَابُهُ كِتَابِي».^۲

اسحاق بن يعقوب نامه‌ای برای حضرت ولی عصر علیه السلام می نویسد و از مسائل
سختی که برایش رخ داده است، سوال می کند و محمد بن عثمان عمری، نماینده آن
حضرت، نامه را می رساند. جواب نامه به خط مبارک صادر می شود که «... در حوادث
و پیشامدها به راویان حدیث مارجوع کنید؛ زیرا آنان حجت من برشما مایند و من حجت
خدایم...»

عن محمد بن یحیی، عن احمد بن محمد بن عیسی، عن محمد بن خالد، عن
ابی البختری، عن ابی عبد الله علیه السلام، قال: «إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَبَّةَ الْأَبْيَاءِ. وَذَلِكَ أَنَّ الْأَبْيَاءَ لَمْ
يُوْرُوا ذِرَّهَا وَلَا دِينَارًا؛ وَأَنَّمَا أُوْرُوا أَحَادِيثَ مِنْ احَادِيثِهِمْ. فَمَنْ أَخَذَ بِشَيْءٍ مِنْهَا، فَقَدْ
أَخَذَ حَظًّا وَافِرًا. فَانظُرُوا عِلْمَكُمْ هَذَا عَمَّنْ تَأْخُذُونَهُ. فَإِنْ فِينَا، أَهْلُ الْبَيْتِ، فِي كُلِّ خَلْفٍ

۱. اصول کافی، ج ۱، ص ۳۹.

۲. بحار الانوار، ج ۲، ص ۹۱.

عُدُولًا، يَنْفُونَ عَنْهُ تَحْرِيفَ الْغَالِيْنَ وَاتِّحَادَ الْمُبَطِّلِيْنَ وَتَأْوِيلَ الْجَاهِلِيْنَ».^۱

امام صادق^ع? می فرماید: علما میراث داران پیامبران اند؛ زیرا که پیامبران هیچ گونه پولی به میراث نمی گذارند؛ بلکه احادیثی از سخنانشان را به میراث می گذارند؛ بنابر این، هر که بهره‌ای از احادیثشان برگیرد، در حقیقت بهره‌ای شایان و فراوان برد باشد؛ پس بنگرید که علمتان را از چه کسانی می گیرید؛ زیرا در میان ما اهل بیت پیامبر^{علیه السلام} در هر نسلی افراد عادل درستکاری هستند که تحریف مبالغه ورزان و روش سازی نارواگران و تأویل نابخردان را از دین دور می کنند. [ساحت دین را از تغییرات مغرضان و تحریف‌های نادانان و امثال آن پاک می گردانند].

با توجه به احادیث ذکر شده، روشن شد که علمای اسلام، وارثان انبیا و ائمه معصومین هستند و پس از این سلاله پاک، وظیفه دفاع و محافظت از دین بر عهده فقهاء و علماء و مردم باید در گرفتاری‌های زمان غیبت به فقهاء و علماء زمان خویش رجوع کنند؛ البته درباره موضوع خلافت و نیابت فقهاء و علماء امت از نبی گرامی اسلام و سایر معصومین و کمیت و کیفیت آن، اختلافاتی وجود دارد. حضرت امام خمینی^{ره} در این زمینه می فرمایند:

واما دلالت حدیث شریف^۲ بر «ولایت فقیه» نباید جای تردید باشد؛ زیرا «خلافت» همان جانشینی در تمام شئون نبوت است؛ و جمله اللهم ارحم خلفائی دست کم از جمله على خلیفته ندارد و معنی «خلافت» در آن غیرمعنی خلافت در دوم نیست. و جمله «الذین یأتُونَ مِنْ بَعْدِنَا وَيَرَوُونَ حَدِيثِنَا» معرفی خلافاست، نه معنی خلافت؛ زیرا معنی خلافت در صدر اسلام امر مجهولی نبود که محتاج بیان باشد و سائل نیز معنی خلافت را نپرسید؛ بلکه اشخاص را خواست معرفی فرماید؛ و ایشان با این وصف معرفی فرمودند. جای تعجب است که هیچ کس از جمله على خلیفته یا الأئمّة خلفائی «مسئله گویی» نفهمیده واستدلال برای خلافت و حکومت ائمه به آن شده است؛ لکن در جمله خلفائی که رسیده‌اند، توقف کرده‌اند؛ و این نیست، مگر به واسطه

۱. همان، ص ۹۳.

۲. همان، ص ۴۵. «اللَّهُمَّ ارْحَمْ خُلَفَائِي...»

آنکه گمان کرده‌اند، خلافت رسول الله محدود به حد خاصی است یا مخصوص به اشخاص خاصی و چون ائمه علیهم السلام هریک خلیفه هستند، نمی‌شود، پس از ائمه علماء فمازروا و حاکم و خلیفه باشند؛ و باید اسلام بی‌سپریست و احکام اسلام تعطیل باشد و حدود و ثغور اسلام دستخوش اعدای دین باشد و آن همه کرج روی رایج شود که اسلام از آن بری است.^۱

بنابراین به نظر ایشان خلافت فقهاء و علمای اسلام خلافت تام و در تمامی شئون است و علمای اسلام تمامی وظایف انبیا و ائمه را بر عهده دارند؛ همچنین ایشان در جای دیگر تأکید می‌کنند که اسلام برای اصلاح حال جامعه برنامه دارد و باید کار روحانیون و حوزه‌های علمیه به مطالعه کتاب‌ها محدود شود:

اسلام از اول، وقتی زاییده شده است، آن روزی که اعلام شد به اینکه حالاً دیگر باید قیام کرد در مقابل [طاغوت] از آن روز برنامه‌اش این بود که بزند و بکشد و کشته بشود برای اصلاح حال جامعه؛ برای اینکه این درزها و این خیانتکارها را قطع ایادیشان را بکند؛ قطع حیاتشان را بکند. این‌ها مضریه جامعه هستند. این باعده‌ها و این کاروان‌دارهای قریش مضریه جامعه هستند. این‌ها باید از بین بروند. اصلاً اول اسلام وضعش این بوده. وقتی دست من و شما رسیده، اسلام به این صورت درآمده که جز مطالعه کتاب کاری دیگر نمی‌کنیم و کاری دیگر نمی‌گوییم بکنند.^۲

بر این اساس باید پذیرفت که حوزه‌های علمیه پورش دهنده و هدایت‌کننده روحانیون و علمای دین هستند وظایف بسیار زیادی بر عهده دارند و برای ابلاغ رسالات خویش باید به بازناسی خود بپردازند و با این نگاه که علمای دین، وراث و جانشینان پیامبران محسوب می‌شوند، قدم در راه اقامه دین و عمل به اسلام در جامعه ببردارند.

در همین زمینه، رسالت و هدفی که برای تدوین کتاب حوزه؛ گذشته حال و آینده

۱. امام خمینی، ولایت فقیه، ص ۶۶.

۲. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۳، ص ۳۹۴.

در نظرگرفته شده، تبیین ماهیت و چیستی حقیقی حوزه‌های علمیه و روشن کردن رسالت‌هایی است که از این نهاد عظیم و مقدس انتظار می‌رود؛ به همین سبب، این کتاب در چهار فصل اصلی تدوین شده است:

در فصل اول که بعد از تبیین کلیات آورده شده است، سخن از چیستی و ماهیت حوزه‌های علمیه به میان می‌آید و ماهیت حوزه‌های علمیه از ابعاد گوناگون بررسی می‌شود.

در فصل دوم برای شناخت بیشتر ویژگی‌های این نهاد تاریخی و آشنایی بیشتر با سیر تکامل این نهاد به بررسی سیر تاریخی ویژگی‌های این نهاد در طول تاریخ پرداخته شده است.

فصل سوم این کتاب به بررسی وضعیت کنونی حوزه‌های علمیه اختصاص داده شده و در آن ضمن بررسی توانمندی‌ها و ضعف‌های حوزه‌های علمیه در زمان حاضر از فرصت‌های پیش روی این نهاد سخن به میان آمده است.

فصل چهارم و آخرین فصل کتاب نیز با توجه به ضرورت آینده‌نگری و زمینه‌سازی برای تحولات لازم برای بقا و ارتقای این نهاد عظیم به تبیین طرح تحول حوزه‌های علمیه اختصاص داده شده است.